

Jean-Claude Kaufmann – Chápající rozhovor. 2010. SLON.

Marie Fritzová

Katedra antropologických a historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, mmaja.fritzova@gmail.com

KNIHA současného francouzského sociologa Jeana-Claudeho Kaufmanna se více než zdařile snaží objasnit úskalí rozhovoru jako hlavního metodologického nástroje využívaného při sběru dat. Asi každý začínající výzkumný pracovník či student sociologických, antropologických či dalších humanitních směrů se jistě s těmito úskalími někdy setkal, především během obhajoby své práce. „Podle jakých kritérií jste vybíral vzorek? Je reprezentativní? Jak nám dokážete, že to, co tvrdíte, je pravda?“ (s. 11) Tyto otázky jsou položeny často celkem oprávněně.

Běžnou, ale nepřiznanou praktikou totiž je, že výzkum, je nejdříve nějak veden a až poté je metodologicky „doladěno“. To jsou běžné praktiky, skryté metody, se kterými výzkumník často pracuje (s. 10). Autor zde všechny tyto „neduhy“ terénního výzkumu odkrývá a bere je za předmět svého zkoumání. Odkrývá vlastní praktiky zkoumání, které často zdánlivě porušují rámec metodologických doporučení. Dopouští se tak křížování sebe samého, ale ukazuje nám tak novou, nebo pro některé „staronovou“ metodu výzkumu, která vědomě a nezakrytě bere v potaz většinu nástrah práce v terénu s hlavním metodologickým nástrojem – rozhovorem. Vychází zde ze svých vlastních bohatých zkušeností z terénu a odhaluje zde nástroje, které používá při sestavování metodologie. Dále představuje čtenáři jednotlivé etapy výzkumu a prakticky čtenáři radí, jak a co které etapy výzkumu potřebuje.

Kaufmannův myšlenkový tok pramení, v souladu s chápaním přístupem sociologie, z vnímání jedinců jako aktivních tvůrců sociální, nikoli pouhých nositelů struktur. (s. 30)

Autor zastává stranu kvalitativního přístupu a inspiraci čerpá jak z nově zformovaného sociologického proudu *grounded theory*, tak z etnometodologické práce s informátory a polořízeného rozhovoru. Nicméně klade prvotní důraz právě na analýzu rozhovorů. „... a v tom tkví originalita této knihy, kvalitativní data sebraná in situ jsou soustředěna v promluvách zaznamenaných na diktafonu, jenž se stává hlavním prvkem výkladu.“ (s. 12)

Jeho výzkumný přístup bych si dovolila nazvat trojrozměrným, s vysokou snahou o plasticitu sestavovaného výsledku s vnitřním propojením tří rovin terén-metoda-teorie. „Ambicí chápaní rozhovoru je, nabídnout úzké propojení terénní práce s konkrétně vypracovanou teorií.“ (s. 31) Kaufmann sice v úvodu mluví o chápaní rozhovoru jako o metodě obráceného konstruování objektu, vycházejícího ze zdola z terénu, v dalších částech knihy nicméně konstatuje, že výzkumník by do terénu již měl jít s určitou výzkumnou otázkou a dobrou teoretickou výstavou. Zpočátku mě tento zdánlivý protimluv překvapil, posléze jsem ale začala chápat, co tímto „obratem“ má autor namysli. Z terénu sice má vzejít konečný výsledek naší práce, nicméně ten se musí formovat z teoretických vědomostí výzkumníka a terénu, je tedy nezbytné teoretickou výstavou disponovat.

Kaufmann dále poukazuje na to, že v současnosti sociologie trpí přílišnou industrializací, kde se výzkumníci nechávají zahltnout daty a informacemi, aniž by se pokoušeli o jejich hlubší interpretaci a teoretický vhléd. Naopak vyzdvihuje v souladu s Millem přístup vědce, jako intelektuálního řemeslníka, který umí „použít a ovládnout nástroje, jako jsou metoda a teorie, v konkrétním výzkumném projektu.“ (s. 19)

Knihy je rozdělena do pěti na sebe navazujících částí. V první části autor jasně definuje svůj vědecký nástroj – chápaní rozhovoru v rámci metodologických a teoretických východisek.

Prostřednictvím této úvodní části tedy čtenář rychle pochopí autorova jasně definovaná východiska a přístupy k samotné sociologické teorii a metodologii.

Další částí knihy se věnují přímo jednotlivým etapám výzkumu za použití chápaní rozhovoru jako hlavního metodologického nástroje. Jak již bylo řečeno, autor hojně využívá příkladů ze svých dvou dlouhodobých terénních výzkumů, kde tento metodologický nástroj využil. Jedná se o výzkumy, které pracovně nazývá *Tělo a Předivo*. V *Těle* se zabývá mužskými pohledy na nahá řadra na pláži, v *Předivu* analyzuje manželské páry skrze jejich prádlo (s. 13). Díky dokreslujícím příkladům z těchto výzkumů se stává text velice zajímavým, živým a pochopitelným.

V druhé části, která se věnuje přípravám a začátku samotného výzkumu, mě nejvíce zaujala podkapitola věnující se tomu, jak má být rozhovor správně veden. Autor zde vystupuje proti některým běžným pravidlům, ke kterým je výzkumník při vedení rozhovoru nabádán. Chápaní rozhovoru je proto jiný než běžně sociologicky využívaný neosobní rozhovor. V chápaní rozhovoru nejde o nezúčastněné kladení otázek, aby náhodou nebyl informátor ovlivněn, ale naopak o empaticky vedený rozhovor, který má výzkumníka dovést pod povrch banálních odpovědí. Úkolem výzkumníka je vytvořit konverzační linii, ale zároveň držet směr a tvar rozhovoru, tazatel mluví o svém životě, a proto musí cítit, že výzkumníka zajímá to, co říká. Kaufmann proto naopak vyzývá výzkumníka k souhlasným projevům, otázkám a diskusím.

Pokud se výzkumníkovi podaří prolomit počáteční distanc u dotazujícího, rozhovor plyne v rámci tzv. hry o tři stranách – tazatel – tázaný – samotný předmět hovoru (výzkumu) (s. 63). Tato hra má však ještě jednu proměnou a tou je tázaného osobní životní příběh. Tuto skutečnost jsem si dříve uvědomovala pouze mluvě, v současnosti, když se více zabývám rozhovory a biografiemi, vidím tuto situaci podobně jako Kaufmann. Každý tázaný má totiž pouze úlohy sestavovaného objektu (s. 63), pro něj osobně je důležitější jeho životní příběh, který se snaží konstruovat. Aby tato „hra“ mohla fungovat a aby se hovor dotkl i důležitých, skrytých skutečností, musí výzkumník využít různé „finty“, ale především musí získat respondentovu důvěru.

Ve třetí části, kterou autor nazval status materiálu, upozorňuje na to, že pro chápaní rozhovoru je podstatné teoretické vnímání, které důsledně pracuje s pojmem sociální konstrukce reality, ale zároveň striktně odmítá dělení na subjektivní a objektivní, jedince a společnost (s. 69.) Tato část se dále zabývá některými dalšími aspekty chápaní rozhovoru. Proč a jak lidé mluví, jak si některá sdělení můžeme vysvětlit a jak na některé situace zareagovat. Tato část je opět mistrným spojením teoretického základu a praktického dokreslení přímo z autorových výzkumů.

Čtvrtá část nazvaná vytváření teorie, se věnuje tomu, co tvoří vědeckou práci doopravdy vědeckou, a to analyzování rozhovorů, propojování sebraných materiálů s teorií, a vytváření tak nových konceptů, hypotéz, a dokonce i nových teorií. Autor hovoří o této etapě jako o „skutečném začátku výzkumu“ (s. 87). Je tedy více než na místě, že této kapitole je věnován poměrně rozsáhlý prostor. V kapitole o analýze materiálu Kaufmann odhaluje své dlouholeté praktické zkušenosti s vedením poznámek, opět hovoří o svém vlastním přístupu, a činí tak text velice reálným a praktickým. V druhé kapitole se zabývá vznikem konceptů a hypotéz, víceméně odkazuje na to, co již předeslal v úvodu knihy, že základem dobrého výzkumu je umění propojit teorii s praxí. On sám, byť do určité míry zastáncem *grounded theory*, upozorňuje na možné limity tohoto přístupu. Jeden z hlavních limitů vidí v přílišném spoléhání na indukci. Ta sice může být dobrým výchozím startem, kde se terén přímo stýká s hypotézami, tento způsob práce však v jistém bodě přestává fungovat, dosáhne svého stropu. Pokud výzkumník chce opustit induktivní a víceméně především popisnou rovinu, musí nutně začít hledat další spojitosti s etablovanými teoretickými

přístupy, jedině tak může dosáhnout hlubších hypotéz a nových teorií (s. 106–107).

Závěrečná pátá část se věnuje finálním úpravám vědeckého text. Stejně tak jako vytvořit dobrou vědeckou práci je uměním tuto práci i „prodat“. Lépe řečeno, Kaufmann zde apeluje na výzkumníka, aby nepodceňoval konečnou fázi výzkumu, kdy mají být nově získané poznatky zhmotněny ve smysluplný, ale také zajímavý a čtivý text.

Hlavní přínos této knihy nevidím v tom, že by nám autor sděloval zázračně nové postupy a metody, ale v tom, že otevřeně popisuje svůj způsob práce s využitím přesných demonstračních příkladů z terénu. Píše pravdivě o tom, jak výzkum v terénu reálně probíhá (s. 10). Systematicky představuje jednotlivé fáze výzkumu a upozorňuje na jednotlivé reálné problémy, které v tu a tu chvíli mohou vyvstat. Tuto knihu bych všle doporučila všem začínajícím výzkumníkům v terénu i širšímu publiku, které se o tuto problematiku zajímá.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] KAUFMANN, J.-C. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.